

*Шевченко Л. О., кандидат психологічних наук,
доцент, завідувач кафедри загальної та
прикладної психології і педагогіки
ХНУВС (м. Харків)*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ

В статті викладено результати вивчення основних статево-рольових моделей поведінки чоловіків і жінок, які вчинили корисливі та насильницькі злочини, надані психологічні характеристики виявлених гендерних типів ; розглянуто деякі змістовні характеристики гендерних стереотипів злочинців; наведені особливості їх життєвих цінностей.

Ключові слова: гендер, злочинець, гендерний стереотип, психологічна стать, цінність.

В статье представлены результаты изучения основных моделей пологолевого поведения мужчин и женщин, совершивших корыстные и насильственные преступления, приведены некоторые психологические характеристики выявленных гендерных типов; частично рассмотрены содержательные характеристики гендерных стереотипов преступников и их жизненные ценности.

Ключевые слова: гендер, преступник, гендерные стереотипы, психологический пол, ценность.

The results of studying main models of criminals male and female sex behavior are presented in the article of Shevchenko L.O. "The gender peculiarities of criminals". Some of psychological characteristics of gender types, substantial characteristics of criminals' gender stereotypes and theirs life values are also conducted in the article.

Key words: gender, criminal, gender stereotypes, psychological sex, value.

Постановка проблеми За останнє десятиріччя вивчення соціальних ролей особистості та поведінки за ознакою статі стає все більш поширеним напрямком для визначення нових тенденцій в сучасній психологічній науці, зокрема у юридичній психології. Виокремлення проблем, пов'язаних з вивченням особистості злочинця із урахуванням гендерних особливостей дозволяє нейтралізувати одностороннє ставлення до особи злочинця, що склалося на законодавчому рівні та у дослідженнях науковців.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми Безперечно, злочинність чоловіків та жінок викликана спільними причинами, але в юридичній та психологічній літературі такими вченими як Ю. М. Антонян, А.Б.Блага, В.Н.Меркулова, Т.А.Денісова, Р.Блекборн, К.Бартол неодноразово відмічалася суттєва різниця між злочинністю жінок та чоловіків. Структура жіночої злочинності не повторює чоловічу: вона специфічна і певною мірою визначена видами злочинів, які частіше скоюються жінками. Соціальні, психологічні, фізіологічні особливості, які властиві жінці, відбиваються на засобах та способах вчинення нею злочинів. Дослідження вітчизняного кримінолога Б.М.Головкіна дають підставу стверджувати, що останнім часом жінки все активніше втягуються в кримінальну орбіту, проявляють немотивовану жорстокість, цинізм, намагаються ні в чому не поступатися чоловікам[5,с.236]. Отож, руйнуються

стереотипні моделі поведінки чоловіків та жінок у кримінальному середовищі, має місце загальна тенденція до маскулінізації насильства в соціумі, тому вивчення гендерної складової злочинності постає вельми актуальним завданням.

Мета дослідження: вивчити гендерні особливості злочинців, які вчинили корисливі та насильницькі злочини. Слід відмітити, що спеціальних досліджень із зазначеної тематики в Україні не проводилось. Методологічним підґрунтям дослідження є: теорія єдності психіки та діяльності, системно-структурний діяльнісний підхід та сучасна теорія гендеру, які дозволили отримати цілісне бачення функціонування гендеру в кримінальній сфері.

У сучасному тлумаченні гендер – соціально-психологічна стать людини, сукупність психологічних характеристик та особливостей соціальної поведінки, які проявляються у спілкуванні та взаємодії.[10,с.12]. Гендер визначає соціально-психологічну стать людини, тому зрозуміло чому цей термін часто використовують при обговоренні розбіжностей між чоловіками та жінками. Поняття «стать» (sex) та «гендер» (gender) відмінні. Вперше думку про необхідність розрізняти біологічну та соціальну стать висловила у середині 30-х років минулого сторіччя М.Мід у роботі «Пол та темперамент у трьох примітивних суспільствах»(1935). Розвиваючи цю ідею Р. Унгер запропонувала наступне: терміном «стать» слід означати біологічні механізми

прояву статі, а терміном «гендер» – соціальні, культурні та психологічні прояви фемінінного і маскулінного. Гендер, як вважала Р.Унгер, є соціально-культурним конструктом, а стать людини ніяким чином не залежить від її гендеру [11,с.225]. За статтю можливо визначити людину як чоловіка чи жінку, ураховуючи наявні анатомо-біологічні особливості. Зазвичай цей термін використовують щодо певних характеристик та поведінки, які зумовлені безпосередньо біологічною різницею між чоловіками та жінками. Поняття «гендер» включає соціальні, культурні, психологічні аспекти, які формують норми і стереотипи поведінки, взаємини між чоловіками та жінками. Завдяки гендеру подається біологічна стать людини у соціальному просторіні. Концепція гендера розглядає жінку та чоловіка не тільки як біологічну особу, а як члена суспільства зі своїм особистим статусом, власною стратегією правослухняної чи злочинної поведінки. Гендер фактично є характеристикою, перш за все соціальною, це стратегія-концепт, що відображає, формує, пропонує і вимагає відповідні дії[1,с.125]. У другій половині двадцятого сторіччя С.Бем запропонувала концепцію психологічної андрогінії, яка внесла корективи в існуючі уявлення маскуліності та фемініності. Завдяки андрогінії можливе вдале поєднання традиційних чоловічих та традиційних жіночих психологічних якостей, узгодження тенденцій маскуліності та фемініності в тої ж самої особистості. Слушною є думка О.Вейнінгера, який вважав, що диференціація статей ніколи не буває закінченою. Всі особливості чоловічої статі можна знайти, бодай у найслабшому розвитку, і в жіночій статі. Всі статеві ознаки жінки наявні і в чоловіка, хоча б у зародковому рудиментному вигляді [3,с.25]. Базовим утворенням у гендері вважається психологічна стать особистості. На думку таких вчених як І.С.Кльоцина, Т.В.Бендас, С.М.Оксамитна психологічна стать являє собою складну ієрархічну структуру та містить когнітивні(гендерна самосвідомість), емоційні(гендерна ідентичність) та поведінкові(гендерні ролі) компоненти. Гендерна самосвідомість включає у себе такі психологічні утворення: усвідомлення себе та свого тіла як представника певної статі; знання гендерних стереотипів, ідеалів, ролей та статусів власної статі; уявлення щодо сексуальної поведінки,

притаманної особам певної статі. Гендерна ідентичність передбачає перш за все емоційно-ціннісне відношення до гендеру та психологічну тотожність себе із чоловічою чи жіночою статтю. Гендерна ідентичність припускає наявність переваг, емоційних та мотиваційних виборів, зумовлених певним гендером. Найбільш яскравим компонентом психологічної статі є гендерна поведінка, засвоєння якої дозволяє людині певної статі демонструвати оточенню не тільки знання щодо гендерних стереотипів, ролей, норм та цінностей, але і свою відповідність їм.

Виклад основного матеріалу дослідження Дослідження гендерної складової особистості злочинців проводилося у трьох установах виконання покарань мінімального рівня безпеки м. Харкова. В дослідженні приймали участь 218 осіб, віком 19-45 років які відбувають покарання за вчинення корисливих та насильницьких злочинів, в тому числі 112 жінок та 106 чоловіків. Всі досліджувані перебували у колонії більше трьох місяців, тобто вже адаптувалися до умов депривації. До цієї групи не були включені особи, які мають інтерсексуальні розлади та аномалії, перебували в явно вираженому агресивному чи апатичному стані, та які проходять первинний курс лікування від алкоголізму або наркоманії.

В дослідженні були використані наступні методи:

- анкетування за спеціально розробленою анкетною. Анкета містить 18 питань, які охоплюють значущі гендерні складові, а саме: питання про гендерні ролі, стереотипи, норми та їх змістовні характеристики; питання які торкаються особливостей гендерної соціалізації у суспільстві респондентів;

- методика С.Бем для вивчення психологічної статі особистості Sex Role Inventory у модифікації О.Г.Лопухової. Методика налічує сорок дві якості, котрі характеризують особливості поведінки та особистості людини. За результатами цієї адаптованої методики можливо визначити чотири типа(моделі) статево-рольової поведінки, а саме маскуліну, фемініну, андрогінну та недиференційовану;

- ціннісно-орієнтаційна сфера злочинців вивчалася Must-тестом за модифікацією П.Н. Іванова та Є.Ф. Колобової "Визначення життєвих цінностей особистості". Методика

Must-тест є різновидом вербальних проєктивних тестів. Запропонований набір дозволяє визначити п'ятнадцять життєвих цілей-цінностей: влада та вплив, воля та демократія в суспільстві, безпека, автономність, відомість, матеріальний успіх, особистісний ріст, здоров'я, релігія, спілкування, любов, багатство духовної культури, задоволення, привабливість.

Додатково були вивчені матеріали картотеки первинної діагностики психологів установ та зошитів індивідуальної роботи із цими засудженими. Для систематизації даних учасників дослідження була створена картотека, яка включала кодоване ім'я учасника дослідження, соціально-демографічні дані, статтю, строк покарання, статус у кримінальному середовищі та ін.

За результатами проведеного дослідження виявилось, що до андрогінна модель поведінки притаманна 28% чоловіків та 30% жінок злочинців; 57% чоловіків та 36% жінок вибірки мають маскулітний тип статево-рольової поведінки; фемінінна культура поведінки властива 18% жінок-злочинниць; недиференційована модель поведінки є у 16% жінок та 13% чоловіків, що вчинили злочини. (див. табл.1)

Таблиця 1.

Гендерні моделі поведінки злочинців(%)

Модель поведінки	чоловіки	жінки
Андрогінний тип	28,3	30,4
Маскулінний тип	57,0	35,7
Фемінінний тип	1,9	17,9
Недиференційований тип	13,3	16,07

Сучасні дослідження по гендерній проблематиці фахівців з соціології, психології, філософії, економіки засвідчують, що домінують у суспільстві є андрогінна модель поведінки[4,с.81]. Отже, андрогінія може вважатися вдалим типом статево-рольової поведінки у період трансформації суспільства, коли змінюються усталені стереотипи і тим самим сприяє адаптації у швидкоплинних соціально-економічних умовах, взаємодії з іншими людьми. Лише третина досліджуваних злочинців має сформовану андрогінну модель поведінки, це в основному молодь у віці 19-28 років, які мають достатній освітній рівень, не втратили родинних зв'язків, критично ставляться до себе і, навіть, в дефіцитарних умовах не втрачають активності, самостійності, наполегливості. Їх способи поведінки та контакти, бодай у кримінальному середовищі,

самі численні та різноманітні, вони не відмовляються від лідерської позиції, частіше за інших стають організаторами діяльності, зокрема злочинної. Так, 23-річна Тетяна Н., яка торгувала на міському ринку городиною, вирішила зробити «бізнес» із наркотичними речовинами на своєму робочому місці. До злочинної діяльності вона залучила знайомих, які на ринку мали точки з продажу шаурми, палатки із продажу фруктів, баштанних. Вміло маскуючись легальним бізнесом семеро членів злочинної групи пропонували бажаним наркотичне зілля. Коли працівники УБОЗ провели затримання, то були вражені акуратністю і прибутковістю цього наркобізнесу. Сама Тетяна Н. вважає, що їх «справу» згубила випадковість, і якщо підійти до організації такого бізнесу «розумно» то можна тривалий час одержувати чималий прибуток. Звертає на себе увагу той факт, що серед жінок, які вчинили корисливі злочини, достовірно вище доля тих, хто має саме андрогінну модель поведінки(43,9%), відповідно у групі злочинниць, які скоїли насильницькі злочини показник складає 16,7%. Очевидно, що жінки, котрі вчинили насильницькі злочини, гірше адаптуються у соціальній дійсності, зазнають труднощі при необхідності прийняття рішень та вибору конкретних форм поведінки, якщо треба діяти поза традиційних стереотипів статі. Так, наприклад, Ганна Н., 43 років, скоїла вбивство власного чоловіка, з яким прожила в шлюбі 14 років. Раніше разом з чоловіком вони працювали в Тюменській області. Після переїзду на Україну поселилися в сільській місцевості у матері чоловіка. Мати чоловіка зловживала спиртними напоями, виготовляла саморобні спиртні напої і продавала їх. Оскільки проживали вони разом, мати чоловіка схилила його до вживання спиртних напоїв, висміюючи його відмову від вживання спиртного як слабкість. Чоловік знайти стабільну роботу не зміг, перебивався випадковим заробітчанством і поступово втягнувся в побутове пияцтво. На неодноразові прохання Н. дільничний проводив з чоловіком бесіди, які аж ніяк на нього не впливали. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння чоловік Н. бив її, ревнував. Під час однієї з сварок, яка переросла в обопільну бійку, Н. завдала удар чоловіку маленькою чавунною сковорідкою в область голови. При цьому вона стверджує, що не пам'ятає того, що відбулося повністю, і вважає, що свекруха, яка

знаходилася там же, могла запобігти як цьому злочину, так і не схилити її чоловіка до пияцтва, яке змінило відносини в сім'ї і привело до конфлікту і злочину. В групі чоловіків-злочинців розбіжності відсутні, у корисливих злочинців андрогінами є 28,9%, у насильницьких злочинців- 26%. Втім, злочинці, що мають андрогінний тип поведінки, як чоловіки так і жінки, характеризуються спрямованістю на реальне осмислення ситуації, швидко орієнтуються у зовнішніх обставинах, прагнуть одержати якомога швидше конкретний результат, нехтуючи нормами моралі, закону. Єдиним критерієм оцінювання правильності рішень, ідей, вчинків, поведінки в цілому часто є лише їх безпосередній особистий досвід, тому вони з легкістю ігнорують загальноприйняті гендерні стереотипи, проявляють гнучкість щодо сприймання, оцінювання та виконання соціальних ролей.

За даними проведеного дослідження найбільш розповсюдженим типом ставево-рольової поведінки злочинців є маскулінний тип, його демонструють 57% чоловіків та 36% жінок вибірки (див. табл.1) усіх вікових груп. Незалежно від біологічної статі людина наділяється як маскулінними, так і фемінінними рисами, поєднуючи у собі якості, котрі вважаються традиційно чоловічим або жіночими. В межах існуючих у суспільстві соціокультурних стереотипів маскулінні характеристики зазвичай протиставляються фемінінним, розглядаються як протилежні. Стереотипному уявленню маскулінності приписуються «активно-творчі» риси, домінантність, агресивність, логічне мислення та ін. Історичність поведінкових моделей маскулінності проявляється в змінюванні деяких її складових: якщо раніше взірцем маскулінності вважалася фізична сила, агресія, то зараз - це гроші та влада. За результатами дослідження можна стверджувати, що злочинці, яким притаманна ця модель поведінки, прагматичні, вельми цінують авторитет сили, незалежність, для досягнення мети застосовують усі засоби, легко вдаються до агресивних дій, віддають перевагу авторитарному характеру взаємовідносин із оточуючими. Ці риси поряд з іншими яскраво проявляються в обох групах злочинців та часто зумовлюють варіанти способу вчинення злочину. Чоловіки вчиняють злочини хизуючись своєю вдачею, силою, агресивністю, а також бажаючи заробити

швидко кошти – бо, згідно існуючим стереотипам, який чоловік без грошей? Специфіка жіночої злочинності на сучасному етапі полягає у збільшенні числа випадків безпосереднього насильницького впливу з боку жінок, які діють не співвідносячи отриману вигоду із тяжкістю спричиненої шкоди власнику майна.[5,с.233]. Вони проявляють немотивовану лють, цинізм, намагаючись ні в чому не поступитися чоловікам заради миттєвого задоволення потреб. За матеріалами ЗМІ та кримінальної практики бачимо, що корисливо-насильницькі злочини, скоєні жінками, по жорстокості, безжальності, брутальності інколи перевершують злочини чоловіків. В дефіцитарних та стресогенних умовах відбування покарання, як чоловіки так і жінки, схильні до дратівливості, напруженості, збуджуваності, агресивності, завжди готові відстоювати свій неформальний статус в ієрархічному середовищі засуджених. Зазначимо, що у чоловіків із маскулінним типом поведінки доля тих хто вчинив корисливі чи насильницькі злочини однакова (корисливі злочинці-56,1%; насильницькі злочинці- 58,4%). З гіркотою можна констатувати, що аналогічна картина виявляється у жінок-злочинок: серед тих хто вчинив н насильницькі злочини 33,3% мають саме маскулінну модель поведінки, 38,7% корисливих злочинок притаманна також ця модель поведінки. Вірогідно, прискорення ритму життя під час трансформації суспільства сприяє росту особистісної напруги, тривоги, агресії, що призводить до процесу руйнування старих моделей поведінки чоловіків та жінок. Неможливість людині швидко сформувавши нові моделі поведінки веде до порушення рівноваги між громадськими (суспільними) інтересами та особистісними інтересами. При цьому підвищується не тільки соціальна активність, зокрема жінок, але й формується досить високий рівень їх маскулінності. В кримінальній сфері це призводить до росту агресивності і, як наслідок, збільшення кількості вчинення жінками тих злочинів, які дотепер вважалися чоловічими – вбивства, тілесні ушкодження, грабежі, розбої та ін.. Звертає на себе увагу те, що при скоєнні цих злочинів жінки ретельно добирають знаряддя злочину та його виконавців (співучасників), про що свідчить кількість вбивств, які кваліфікуються як вчинені на замовлення.

Питання психології

Фемінінна модель поведінки притаманна 17,9% злочинниць, причому в групі жінок, які скоїли корисливі злочини осіб цього типу всього 8,8%. Левова частка злочинниць 27,7%, що вчинили насильницькі злочини мають фемінінний тип поведінки, серед чоловіків фемінінними виявилися 1,9%(всього дві особи з чоловічої виборки). Злочинниці, у яких сформовано фемінінний тип, представлені в основному віковою групою 33-45 років. За результатами дослідження людина, котрій незалежно від статі, властива фемінінна модель поведінки, характеризується орієнтованістю на інших та залежністю від них, емоційністю, комунікабельністю, тривожністю. Потреба у свідомому плануванні своєї поведінки недостатньо розвинена, тому часто у них виникає залежність від ситуації, дій оточуючих людей. Опинившись у кримінальному середовищі жінки під тиском співучасників «використовують» свою стать у злочинній діяльності. Наявні у суспільстві гендерні стереотипи щодо меншої потенційної небезпеки жінок, привабливий зовнішній вигляд, чемність, товариськість дозволяє злочинницям швидко встановлювати довірливі стосунки, особливо зі чоловіками і, навіть, провокують віктимну поведінку потенційних жертв злочину. Жіноча стать є фактором, що знижує пильність громадян, тим самим злочинниці допомагають підібратися до жертв з мінімальним ризиком для співучасників злочину. Так, наприклад, 27-річна Оксана М., кандидат у майстри спорту з фігурного катання, розлучена, випадково зустріла свого однокласника Василя К. Як з'ясувалося надалі, той вже двічі притягувався до кримінальної відповідальності за крадіжки та розбійні напади. Разом з неповнолітнім небіжем Василя К. вони створили організовану злочинну групу. Під видом листонощі, що розносить гроші пенсіонерам, Оксана М. дзвонила у двері квартир, вибачалася за помилку та просила дозволу у господарів подзвонити до поштового відділення. Після короткого спілкування з кимось по телефону ввічливо дякувала, йшла до дверей та впускала до помешкання співучасників. Часто у злочинах, пов'язаних із проникненням в житло, саме жінки забезпечують безперешкодне потрапляння співучасників на місце злочину, пошук коштовних речей, цінностей.

Отримані в дослідженні результати свідчать, що недиференційована модель поведінки є у 16% жінок та 13% чоловіків, які вчинили злочини. Вважається, що недиференційованість психологічної статі особистості явище, яке зустрічається вкрай рідко, тому в сучасній літературі з гендерної тематики відсутні змістовні характеристики цього гендерного типу. Якщо погодитися з Ш.Берном, котрий стверджує, що самі гендерно-рисові стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, що їх чоловіки й жінки набувають і відіграють у суспільстві[2,с.243], то виникає питання: чому ніхто з досліджуваних не спромігся засвоїти певні ролі і набути певних статусів? Втім, злочинці з недиференційованою моделлю поведінки демонструють проблемну поведінку, відкидаючи як чоловічий, так і жіночий стиль поведінки. Взагалі ця група злочинців характеризується пасивністю, впертістю, брехливістю, егоїзмом, інфантилізмом, емоційним відторгненням всіх видів діяльності. Особливістю злочинців обох груп із недиференційованим типом статево-рольової поведінки є незавершеність формування соціальних установок, орієнтація на неформальну групу, конформізм. Разом з тим, вони мають підвищену потребу у спілкуванні та самоствердженні, але занижена критичність до себе і підвищені вимоги до інших утруднюють їх соціальне прийняття навіть у кримінальному середовищі. Важливим є ще й те, що чоловіків та жінок об'єднує неадекватна самооцінка (частіше занижена), зневірення у власних силах, песимізм, стійка ворожнеча. Насторожує те, що у досліджуваних цієї групи майже не збереглися родинні та соціальні зв'язки, практично всі чоловіки та жінки залежні від наркотиків чи зловживали алкоголем.

У культурі кожного суспільства існують узагальнені уявлення щодо чоловіків та жінок, розподілу праці між ними, виконання специфічних видів діяльності та соціальних функцій. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків та жінок загалом називають гендерними стереотипами. Оксамитна С.М. вважає, що гендерні стереотипи виявляються як гендерно-рольові стереотипи та як стереотипи гендерних рис[8,с.159]. Якщо гендерно-рольові стереотипи стосуються прийнятності різноманітних ролей та видів діяльності чоловіками і жінками, то стереотипи

Питання психології

гендерних рис містять психологічні та поведінкові характеристики, притаманні чоловікам і жінкам. Вивчення змістовних характеристик гендерних стереотипів представляє неабиякий інтерес, особливо у специфічних умовах одностатевого середовища місць позбавлення волі. Деякі складові змістовних характеристик гендерів було вивчено за допомогою анкети. При обробці й аналізі відповідей злочинців на анкету звертає на себе увагу той факт, що особи з андрогенною моделлю поведінки (третина з тих, хто брали участь в анкетуванні), давали розгорнені письмові відповіді, решта анкетованих намагалися письмові відповіді звести до мінімуму, відповідати односкладово, при цьому коментуючи вголос відповідь на кожне питання. Єдине питання, відповідь на яке не визвало розбіжностей у злочинців стосувалося факту скоєння злочину. Аналіз результатів відповідей на питання анкети: «Чи міг в таких умовах опинитися чоловік(жінка) і поступити так само, як Ви?» показав, що злочинці обох груп вважають, що статеві відмінності не впливають на вибір саме злочинної поведінки в ситуації злочину, тобто чоловіки діяли б аналогічно, вважають 87% опитаних жінок-злочинниць, і 93% опитаних чоловіків-злочинців вважають що жінки вчинили так само як діяли вони.

Соціально-культурні чинники, в тому числі чинники кримінальної субкультури, впливають на змістовні характеристики гендерних стереотипів злочинців. Так, жінки характеризуючи себе, як представницю своєї статі, виділяють наступні якості: доброта, вміння «добивати» гроші, товариськість, наполегливість, приємна зовнішність та смак, розум, здатність відповідати за себе, своїх дітей та близьких. До якостей ідеальної жінки належать, з точки зору злочинниць, терпимість та доброта, приємна зовнішність та смак, незалежність та самостійність, наявність родини та дітей, вміння відстоювати інтереси свої та близьких, вміння заробляти гроші та раціонально їх використовувати. Отже, жінки прагнуть до гармонійного поєднання фемінінних та маскуліних рис як в реальному, так і в ідеальному образі жінки.

Чоловіки характеризуючи себе вважають, що їх основними якостями є: вміння «добивати» гроші, вміння відстоювати свої інтереси, енергійність та активність, ерудиція, самостійність та твердість волі, вміння вести себе «правильно» та відповідати за свої слова

та вчинки. Можливо, остання якість є специфічною для пенітенціарного середовища, де діють певні неформальні норми та правила поведінки, згідно яким необхідно щомиті бути напоготові відстояти власну гідність, підтвердити свій неформальний статус, за необхідності помститися за образу. Це узгоджується із думкою Т.А.Денисової, що переважна кількість засуджених(74,6%) вважає неприпустимим втручання у внутрішні справи засуджених або захист їх з боку адміністрації установ[6,с.9]. Образ ідеального чоловіка, з точки зору злочинців, містить такі якості: вміння заробляти гроші, розум, воля самостійність, відповідальність за свою сім'ю та близьких, вміння відстояти свої інтереси. Отож, чоловіки дотримуються маскуліного стереотипу, який є традиційним для патріархального суспільства. Цікавими є результати порівняння відповідей злочинців за статтю стосовно рис, які повинні мати представники протилежної статі. Жінки наділяють чоловіка такими характеристиками: вміння мати гроші та не бути жадібним, розум та ерудиція, здатність відповідати за свою сім'ю та близьких, вміння захистити себе і близьких. Чоловіки бачать жінок добрими, привабливими, люблячими, терплячими, скромними, а також розумними, енергійними. Таким чином, змістовні характеристики ідеального чоловіка, з точки зору жінок, відповідають маскуліно моделі поведінки, а чоловіки дотримуються традиційно фемініного ідеального жіночого образу.

Наявні гендерні стереотипи та ролі ґрунтуються на ціннісно- нормативних уявленнях, які формуються та відтворюються в процесі розвитку суспільства. Людина у процесі своєї життєдіяльності включається в різноманітні соціальні системи суспільства, в різноманітні ціннісні структури. Наявність різних систем цінностей у суспільстві зумовлює широкий вибір чоловіком чи жінкою певних цінностей. За думкою Р.Мертон, асоціальна (в тому числі насильницька, агресивна, корисливо- насильницька) поведінка є результатом прірви між офіційними цінностями у суспільстві та можливістю їх досягнути. Швидка переорієнтація під час трансформації українського суспільства на інші цінності та символи успіху зумовлює переосмислення буттєвих засад життєдіяльності людини, що в

свою чергу сприяє будові певної системи цінностей. Відомо, що ціннісні орієнтації особистості виступають регуляторами її поведінки. Результати вивчення життєвих цінностей злочинців в обох групах виявляють певну кількість значущих для них цінностей, а також незначущих цінностей.

Значущими життєвими цінностями в обох вибірках є матеріальний успіх, здоров'я, почуття задоволення, спілкування. Матеріальний успіх та матеріальна забезпеченість це цінність, яка завжди була вагомою у структурі цінностей і набула значущості зараз, в ринкових умовах розвитку українського суспільства, коли життєвий успіх пов'язується з рівнем споживання матеріальних благ. І чоловіки і жінки злочинці невдоволені своїм матеріальним становищем. Не викликає сумніву, що рівень матеріальної забезпеченості вельми суб'єктивне поняття. Серед досліджуваних найбільш чисельну групу (45% жінки, 39% чоловіки) складають злочинці 25-40 років, які не працювали, вели паразитичний спосіб життя, зловживали алкоголем, притягувалися раніше до адміністративної відповідальності. Ці чинники впливають на стійкість їх кримінальних поглядів, які підкріплюються високими суспільними стандартами споживання матеріальних благ і не пов'язуються у свідомості злочинців з розміром та якістю праці, наявним невисоким освітнім рівнем та реальним соціальним статусом. Жінки займалися проституцією, жебрацтвом, промотували залишки домашнього майна. Часто за їх плечима невдалий досвід сімейного життя і вони мусять виховувати дітей від різних шлюбів. Інколи злочинці у такий протиправний спосіб намагаються на деякий час забезпечити мінімальний рівень споживання матеріальних благ для себе та своїх близьких. Чоловіки жили за рахунок дріб'язкових крадіжок, крадіжок металобрухту, вчинення грабежів. Нерідко потерпілими від їх злочинів стають громадяни пенсійного віку, підлітки або хтось з найближчого оточення, тому прибутки від злочинної діяльності незначні, і певна річ, не можуть задовольнити їх матеріальні потреби. Отже, бажання споживати матеріальні блага не підкріплюються належним професійно-освітнім рівнем та соціальним статусом злочинців, тому обирається шлях кримінального збагачення.

Досягнення цінності здоров'я у нашому суспільстві обумовлюється багатьма соціально-економічними та екологічними чинниками. Тому здоров'я, поза всякого сумніву, суттєва життєва цінність у місцях позбавлення волі для осіб, що вчинили злочини. Так, під час скоєння злочину злочинці без коливань вдаються до безпосереднього силового впливу на потерпілого. Зазначимо, що за своїм характером та інтенсивністю насильницькі дії жінок мало в чому поступаються насильству з боку чоловіків. Навіть, коли вони діють у співучасті із чоловіками, і ситуація не вимагає застосування фізичного насильства, жінки активно допомагають подолати опір жертв злочину, приймають участь у тортурах. Отже, цінність життя та здоров'я потерпілих для злочинців сумнівна, інша річ своє власне здоров'я, про яке треба піклуватися. Почуття задоволення як життєва цінність є вагомою в обох групах досліджуваних. За думкою Н.Р.Саліхової, реалізація цінностей особистості залежить від ціннісної ієрархії особи та можливості досягнення, доступності цінності[9,с.44]. І чоловіки і жінки демонструють гіперпотяг до відпочинку. Втіху та фізичний комфорт приносять їжа, алкогольні напої, секс, наркотичні речовини. Вчинені злочини часто задовольняють саме ці гіпертрофовані потреби та інтереси. Втім, зловживання алкоголем та наркотиками є передумовою, а не причиною злочинної поведінки, для її реалізації потрібні ще додаткові зовнішні та внутрішні складові. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук» не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та разом з невмінням продуктивно вирішувати життєві ситуації, може призвести до імпульсивності у діях і поступках й злочинної поведінки зокрема. Спілкування, як специфічна форма взаємодії людини з іншими, за умов ув'язнення безперечно є значущою цінністю для обох груп досліджуваних. Спілкування їм забезпечує підтримку емоційного стану та можливість мати у відповідь емпатійне змінення власних переживань і почуттів. Такі відомі кримінологи як А.Н.Сухов, В.Ф.Пірожков, Г.Ф.Хохряков вважають, що у злочинному середовищі мають місце певні деформації спілкування [цит. по 7,с.305]. Зважаючи на те, що дослідження проводилося в установах, де відбуваються покарання вперше засуджені

Питання психології

чоловіки та жінки, яскравих деформацій спілкування не спостерігалось. Спілкування злочинців відбувається у досить вузькому колі, часто із використанням жаргонного мовлення, яке засвоюється майже неусвідомлювано. Їх мовлення «загальмоване», оскільки є побоювання сказати щось зайве, образливе, заборонене, тому випадки вживання жестів як засобу позбавлення внутрішньої напруги жаргонного мовлення розповсюджене явище у кримінальній субкультурі. Внаслідок наявності негативних стереотипів сприйняття, що існують у кримінальному середовищі, взаємовідношення та спілкування, особливо серед чоловіків, набуває характеру відчуження, обережності.

До незначущих життєвих цінностей обох груп досліджуваних злочинців потрапили такі цінності як демократія у суспільстві, особистісне зростання, служіння людям та багатство духовної культури. Ці цінності ними оцінюються як абстрактні та суперечливі наявної системи ціннісних орієнтацій злочинців.

В установах виконання покарань за останнє десятиріччя накопичен чималий досвід релігійного виховання представниками різних релігійних конфесій. Майже половина жінок (47,8%) та чверть чоловіків (24,6%) злочинців, які приймали участь у дослідженні вважають себе віруючими, щоправда жоден з опитаних не певен, що віра може утримати от вчинення злочину. Мабуть тому, така життєва цінність як багате духовно-релігійне життя не признається злочинцями обох груп важливою.

В межах існуючих гендерно-рольових стереотипів вважається, що жінки чуйні, емоційні, вміють налагоджувати контакти з оточенням, потребують уваги та піклування. Частково ці стереотипи виявилися у жіночий виборці досліджуваних. Для жінок-злочинниць важливе місце у ієрархії цінностей займає любов, привабливість та прихильність. Бажання та потреба мати близьких людей, відчувати піклування, любов значущих людей, занепокоєність щодо стосунків з ними складає зміст цінності любов та прихильність. Нажаль, власна перевернена доля злочинниць робить цю цінність примарою, нездійсненою мрією, їх типові відповіді: жакливо, коли тебе ніхто не кохає, або жакливо, якщо я назавжди останусь одна. Тривале існування в одностатевому середовищі, з певними обмеженнями у виборі одягу спонукає жінок

зберігати привабливу зовнішність, особливо якщо зовнішність є знаряддям їх кримінальної діяльності. Отже, має місце залежність певних цінностей від умов життя людини, оточуючого середовища.

Висновки Сучасні гендерні стереотипи зазнають певних змін, тому руйнування традиційних стереотипів маскуліності та фемініності під час трансформації суспільства явище неминуче. Неспроможність людині швидко сформуванати адекватні моделі поведінки веде до порушення рівноваги між суспільними та особистісними інтересами й цінностями, коливань в узагальнених уявленнях про те, якими є чоловіки і жінки. Наслідком цього може стати підвищення не тільки соціальної активності але й маскулізації жінок нашого суспільства. Результати дослідження дають підставу стверджувати, що жінки-злочинниці прагнуть до поєднання маскуліних та фемініних рис, чоловіки-злочинці дотримуються традиційної маскуліної моделі поведінки. Чоловічий ідеальний образ за своїми змістовними рисами не має суттєвих гендерних розбіжностей в обох групах злочинців. Жіночий ідеальний образ істотно відмінний: жінки прагнуть до андрогінної моделі поведінки, а чоловіки вбачають жінку фемініною.

Гендер як соціальна стать особистості є значущою детермінантою багатьох сфер життєдіяльності, і тому гендерні стереотипи певною мірою проявляються, зокрема, у кримінальній сфері. Тобто, в злочинній діяльності зростає агресивність, збільшується кількість вчинення жінками тих злочинів, які дотепер вважалися чоловічими – вбивства, тілесні ушкодження, розбої та ін. У сучасному суспільстві найбільш розповсюдженою є андрогінна модель поведінки, тому не випадково третина злочинців виявилися андрогінами з високо адаптивними якостями. Протиріччя і нестачі у сфері соціальних та економічних відносин зачіпають життєві інтереси людей і можуть проявлятися у криміналізації відносин на побутовому рівні, а саме в успішному скоєні цими злочинцями, які швидко пристосовуються в мінливих умовах сьогодення, злочинів корисливої спрямованості: шахрайств, крадіжок, грабежів.

Переорієнтація на інші цінності та символи успіху під час трансформації українського суспільства зумовлює будову певної системи цінностей, в тому числі цінностей злочинців. Значущими життєвими

Питання психології

цінностями злочинці і чоловіки і жінки вважають матеріальний успіх, здоров'я, почуття задоволення, спілкування. Незначущими життєвими цінностями обох груп досліджуваних злочинців є такі, що суперечать їх наявній системі ціннісних орієнтацій, а саме: демократія у суспільстві, особистісне зростання, служіння людям та багатство духовної культури. В дослідженні виявлена гендерно забарвлена цінність жінок

злочинниць –любов та прихильність. Нажаль, власна перекручена доля злочинниць робить цю цінність їх нездійсненою мрією.

Подальше вивчення гендерних особливостей злочинців дозволить створити у пенітенціарній системі ефективні програми ресоціалізації з урахуванням не лише статі злочинців, а й моделі статево-рольової поведінки, що сприятиме зменшенню рівня злочинності в усіх її проявах та формах .

Література

- 1.Абубикирова,Н.И.Что такое гендер[Текст]/ Н.И.Абубикирова//Общественные науки и современность. – 1996. – №6. – С.123-125
2. Берн, Ш. Гендерная психология [Текст]: Ш. Берн. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 320с.
3. Вейнингер, О. Пол и характер. [Текст]: О. Вейнингер. – М.: Латард, 1997. – 358с.
- 4.Гендерний паритет в умовах розбудови сучасногоукраїнського суспільства [Текст]: Наукова доповідь. – Укр. Ін.-т □н.□. Досліджень, 2002. –121с.
5. Головкін, Б.М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні:сучасний стан, тенденції розвитку. [Текст] /Б.Г.Головкін// Питання боротьби зі злочинністю: зб. Наук. праць /Акад. правових наук України, Ін-т вивч.пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссруд», 2008.– Вип. 15. – С.227-236.
6. Денисова, Т.А. Молюся за вас щоденно[Текст] /Т.А. Денисова. – Донецьк: Донецький меморіал, 2005. – 20с.
7. Дмитриева, Ю.А. Пенитенциарная психология[Текст]: учебник / Ю.А. Дмитриева, Б.Б. Казак; Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 681с.
8. Оксимитна, С.М. Гендерні ролі та стереотипи [Текст]: навч. Посібник/ С.М. Оксимитна та □н.. – К.: «КІС», 2004. – 536с.
9. Салихова, Н.Р. Реализуемость личностных ценностей в условиях жизненного кризиса [Текст] / Н.Р.Салихова// Психологический журнал. – 2009, том 30, №1.– С.44-51
- 10.Чекалина, А.А. Гендерная психология [Текст]: Уч. пос./ А.А.Чекалина. – М.: «Ось-89», 2006. – 256с.
11. Unger, R. Toward a redefinition of sex and gender [Текст]// American Psychologist. –1979. – №3. – Р.224 –225.